

HAKİKAT YOLCULUĞUNDA AKIL VE DİN BİRLİKTELİĞİ

Sümeyra GÜMÜŞ *

“Perde ve Mana: Akıl Üzerine Bir Tahlil”

İbrahim Kalın, İstanbul: İnsan Yayınları, 2.Baskı, 2020, 126 sayfa.

Aklın hakikate ulaştırma noktasındaki rolü üzerine, tarihin çeşitli dönemlerinde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Akıl, insanlık tarihi boyunca kimileri tarafından hakikatin tek ölçüsü olarak kabul edilirken kimileri tarafından metafizik bilgiyi elde etmede yetersiz kaldığı ve sınırlı olduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Özellikle Aydınlanma Çağı ile beraber, aklın metafizik alemden tamamen soyutlanması ve gerçeğe ulaşmanın tek mutlak ölçüsü olarak kabul edilmesi, insani değerlerin maddeye indirgenmesine sebep olmuş, insan ile hakikat ve maneviyat arasındaki bağı kopmasına sebep olmuştur.

İslam felsefesi ve İslam-Batı ilişkileri üzerine çalışmaları bulunan İbrahim Kalın, tanıtımını yapacağımız bu çalışmada, akıl üzerine bir tahlil yapmaktadır. Bu tahlille, eserin önsözünde de belirttiği gibi “aklı, mutlaklaştırmadan ve önemsizleştirmeden büyük varlık dairesi içinde ait olduğu yere oturtmayı” amaçlamaktadır.

Müellif giriş kısmında, Aydınlanma Çağı'nın, rasyonelliği nicel olarak ölçülebilir verilere indirgeyip akli nihai otorite olarak kutsadığını ve onu ontolojik temellerinden uzaklaştırıp din, gelenek, tarih ve değerler gibi otoritelere karşıt bir konuma yerleştirdiğini belirtmektedir. Aklın yerleştirildiği bu konuma itiraz eden müellif, onun mutlak olmayıp daha büyük bir hakikatin parçası olduğunu ifade etmektedir (s. 16-18). Ayrıca bu bölümde, aklın ve rasyonelitenin temel içeriği ve mevcudat alemindeki yeri, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle açıklanmakta, Batı'nın İslam dinine yönelttiği “akıl-dışılık” iddialarının irrasyonelliği vurgulanmaktadır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, sumeyrayus.gumus@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-4219-403X>

Müellif, eserin Modern Bağlam:Aydınlanma Çağı Akılı başlığını taşıyan bölümünde, Aydınlanma Çağı'nın akılı hayatın her alanında tek otorite ilan etmesine değinip Kant'ın, aydınlanmayı “düşünme/bilme cesareti” olarak tanımladığını belirtmektedir (s.22). Asıl cesaret edilmesi gereken şeyin hikmetle bilmek olduğunu ifade eden müellif, İslam geleneğindeki akıl-hikmet birlikteliğine vurgu yapmakta ve aklın sadece Aydınlanma Çağı düşüncesine ait olduğu fikrini eleştirmektedir. Çünkü İslam düşünce geleneğinde akıl ve rasyonalitenin oluşturduğu önemli bir külliyyat mevcuttur ve akıl bu gelenekte daha büyük bir gerçekliğin unsurlarından biridir. Bu bölümde, Aydınlanmanın ortaya attığı mutlak akıl projesinin, eşyayı kendi içkin değerinden uzaklaştırıp yarar ilkesine indirgediği ve birtakım mantıksal verilerle sınırlandırıp asıl anlamından uzaklaştırdığı vurgulanmaktadır.

Müellif, Ratio ve Intellectus bölümünde; çıkarımsal akıl ile sezgisel akıl ayrımının Batı geleneğinde nasıl oluştuğuna değinerek, İslam geleneğinde aklın sahip olduğu değeri açıklamaktadır. Orta Çağ'ın sonlarına doğru bu iki akıl, gerçekliğe bakışın farklı yönlerini ifade eden anlamlarda kullanılmıştır. Çıkarımsal akıl, mantıksal analizlerle netlik ve kesinlik iddiasında bulunurken, sezgisel akıl hayal gücü ve iç aydınlanmadan bahsetmiştir. Bu sebeple sezgisel aklın sağlam temellere sahip olmadığı düşünülmüştür. Bu durum rasyonel akılı, doğayı zati ve sembolik anlamlarından arındıran bir araç haline getirmiştir (s.33-34). Müellif, İslam geleneğindeki akıl kavramının, bu iki akıl çeşidini barındıran bir anlama sahip olduğunu ifade etmekte ve akla ait dört kavramı açıklamaktadır. Akıl, ortada duran mihenk taşı olarak kabul edilirse; akla uygun olan şeyler ma'kul, karşısında olan şeyler akıl-dışı, üzerinde ve ötesinde olan şeyler akıl-üstü, aşağısında olan şeyler ise akıl-altı olarak tanımlanabilir (s.38). Hakikatin rasyonel ve irrasyonel olandan ibaret olmadığını ifade eden müellif, aklın idrak sınırlarını aşan şeylerin, sezgisel akılla kavranabileceğini vurgulamaktadır.

Rasyonalitenin Ontolojik Temelleri bölümünde rasyonalite ve akıl, Kur'an ve İslam düşünce geleneği üzerinden açıklanmaktadır. Müellif Kur'an'ın, sunduğu düşünce çizgisiyle insanı bir yolculuğa çıkardığını ve bu yolculukta hakikatin birbirine bağlı katmanlar olan duyusal-rasyonel, maddi-manevi, bireysel-evrensel gibi yollarla öğretildiğini vurgulamaktadır. İslam düşünce geleneğinde akıl kendi başına hakikatin bir ilkesi ve zemini değildir, ancak varlığın ve gerçekliğin bağlamı içinde bir işleve sahiptir (s.44). İslam'da aklın değerini ve önemini Kur'an ayetleri üzerinden açıklayan müellife göre Kur'ani rasyonalite, deneysel, kavramsal, ahlaki ve manevi tüm alanları kuşatır. Akıl, iman ile aydınlanıp rasyonel düşünce ve ahlaki davranışa yol açar. Bu noktada Hâris el-Muhâsibî, Ragıb el-İsfehânî ve Gazâli gibi İslam düşünürlerinin akıl ile imanın birlikte anlam kazanacağına dair görüşlerine yer veren müellif, aklın büyük varlık dairesinin bir parçası olduğunu ifade etmektedir (s. 48-49).

Müellif, eserin Bağlamı İçinde Akıl ve Düşünce bölümünde, akıl kelimesinin kavramsal analizini yapar. “Sayesinde kendimizi yanlışlık, hata ve kötülükten koruduğumuz şey” olarak tanımlanan akıl/rasyonalite, mantıksal ve prosedürel akıl yürütmelerin ötesinde, eşya ve hadiselerin hakikatiyle yüzleşmeyi ifade etmektedir. Düşünmek ise gerçekte yüzleşme sırasında oluşan, bizi bizden daha büyük bir şeyle ilişkiye geçiren eylemdir (s.51-52). Bu noktada Ragıb el-İsfehâni'nin doğuştan gelen akıl ve sonradan kazanılmış akıl şeklindeki ayırımına değinen müellif, bu ikisinin iç içe geçerek birbirini desteklediğini ifade eder.

Kur'an'ın Düşünce Kamusu bölümünde, Kur'an'ın çıkarımsal ve sezgisel akılla ilgili kullandığı kavramların, hakikatin ve varlığın tüm yönlerini bütüncül olarak yansıtan kavramlar olduğu ileri sürülmektedir. Kur'an'ın sunduğu bu terminoloji, varlığın kavranabilmesi için çok boyutlu bir düşünme biçiminin olması gerektiğini ifade etmektedir (s.60-63). Müellif sonraki Akıl, Kalp ve Vicdan bölümünde bu kavramların analizini yaparak varlığın bütüncül olarak kavranabilmesi için bu üç yetinin birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre Kur'an'ın kalbe yüklediği epistemik görev ve vicdana yüklediği gerçeği bütüncül görme yetisi, rasyonel çıkarım ile ahlaki yargıyı birleştirir (s.69-70). Hakikate ulaşmak sadece duyu organlarıyla gerçekleşecek bir durum değildir, akıl ve hikmetin bunları yönlendirmesine ihtiyaç vardır.

Müellif, Akıl, Varlık ve Evren bölümünde var olan her şeyin, Tanrı'dan gelmiş olması hasebiyle birbiriyle ilişkili olduğunu vurgulayarak varlık alemini, belli bir amaca ve manaya sahip, sırlarla dolu olan akli ve ruhi bir varlık şeklinde tanımlamaktadır (s.84-85). Akıl ve varlığın aynı kaynaktan geldiği gerçeği ayetler üzerinden verilen örneklerle açıklanmakta, evrenin de Allah'ın ayetlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre indirgemeci ve salt rasyonalist bir yaklaşımla evrenin ve varlığın manasını kavramak mümkün değildir. İnsan ancak selim akıl sahibi olursa ve rasyonel akılla sezgisel akli birlikte kullanırsa hakikatin önündeki perdeyi kaldırıp manayı kavrayabilir.

Rasyonalite ve Ahlak ilişkisi ile Rasyonalite ve Tutarlılık ilişkisinin anlatıldığı bölümlerde, aklın ahlaki davranışlara temel oluşturduğu ifade edilmektedir. Kur'an'ın akla iyi ile kötüyü ayırt etme görevi vermesi, rasyonaliteyi ahlaki davranışın elde edilmesinde kilit bir noktaya getirmektedir (s.100-102). Rasyonellik, içinde tutarlılık ilkesini barındıran bir kavramdır. Rasyonel akıl doğru öncülleri kullanarak evren hakkındaki gözlemler sonucu tanrıya varabilirse kendi içinde tutarlı olabilir. Müellife göre Kur'an'ın da vermek istediği asıl mesaj, rasyonel akılla fiziksel dünyayı gözlemlemek ve sezgisel akılla iş birliği yaparak mantıklı, ahlaki ve tutarlı bir tanrı anlayışına ulaşmaktır.

Müellif, sonuç bölümünde Kur'an'ın tanımladığı bozulmamış, büyük varlık dairesinin bir parçası olan akla geri dönebilmenin mümkün olduğunu, bunun kalp, inanç ve erdemin rehberliğiyle yapılabileceğini ifade etmektedir. Buna göre Aydınlanmanın, akılı mutlaklaştırıp yarar ilkesine indirgeme çabası terk edilir ve akıl ait olduğu bütünü bir parçası olarak kabul edilirse, insan evrenle ve yaratıcısı ile uyum içinde yaşayabilir (s. 109-113).

Yazar bu eserde, aklın mutlaklaştırılıp maddeye indirgenmesinin, insanı kendi özünden uzaklaştırdığını açıklayıp, onun tekrar özüne ve kendi hakikatine dönmesinin yollarını göstermeye çalışmıştır. Akıl ve dinin birbirini tamamlayan iki yol olup, hakikatin önündeki perdeyi aralamanın ikisinin birlikteliğiyle mümkün olduğunu Kur'an ayetleri ve bazı düşünürlerin fikirlerinden verdiği örneklerle desteklemiştir. Sekülerleşen dünyada genelde dinlere, özelde ise İslam'a yöneltilen akıl-dışılık iddialarının rasyonel temellerinin olmadığını, Kur'an'dan verdiği örneklerle ortaya koyan Kalın'ın bu eseri, İslam düşünce geleneğinin üzerine oturduğu sağlam temelleri gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Ancak daha derin bir analiz gerektiren bazı meselelerin tarihsel seyrine değinilmemesi, ön bilgi sahibi olmayan okurlar için metnin bütünüyle kavranması noktasında pürüzler çıkarmaktadır. Eserde bazı kavramlar sık tekrar edilmiş olmasına rağmen, Kalın'ın akıcı bir üslup ile meseleleri derin ama veciz bir şekilde incelemesi, felsefi bir metin olma özelliği taşıdığı halde, eserin kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Yazarın zengin bir bibliyografya ile kaleme aldığı eser, alanda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterici niteliktedir. Perde ve Mana, okuru sorgulamaya, düşünmeye yönelten, yeni bakış açıları kazandıran bir özelliğe sahip olması hasebiyle, felsefe ve İslam düşüncesi ile ilgilenenlerin istifade edebileceği bir eser niteliği taşımaktadır.

Philadelphia: Oxbow Books.